

ДЕҢГЕЙЛІК МЕНГЕРУДЕ ДИАЛОГТЫҚ СӨЙЛЕУ МӘСЕЛЕСІ

Сулейменова А.Б.

Қазақ тілі бір ұлт пен екінші ұлттың арасында түсінісу, сөйлесу құралы болуы үшін қазақша сөйлеуді қалыптастыру керек. Қазақ тілі екінші тіл ретінде осындай мақсатты жүзеге асыру үшін меңгеріледі. Сол себепті де тіл үйренушілер тілді қарым-қатынас қатынас құрады ретінде қолдану үшін үйренеді. Тіл меңгеру осы мақсатқа негізделіп жүргізіледі.

Қазақ тілін екінші тіл ретінде деңгейлік меңгеруде өзге ұлт өкілдерінің қазақша сөйлеуін қалыптастыру, қазақ тілін терең меңгерту мәселесі ең алдымен ауызекі сөйлеу тілінің табиғатын танытып, үйретуден басталады. Жоғарғы оқу орындарындағы өзге тілді аудиторияларда қазақ тілін коммуникативтік мақсатта меңгеру ісі соңғы жылдарда өзекті бола бастағаны белгілі. Қазақ тілінің іс жүзінде қолданылу аясы да, ең алдымен, сол тілді меңгеру жүйесіне қатысты жасалған бағдарламаға тікелей байланысты болып келеді. Бағдарлама бүкіл тіл меңгеру үдерісіне ғана емес, әрбір тіл үйренуші үшін де қажетті құрал болып саналады. Бағдарлама тіл меңгерудің негізгі мақсатына жетудегі жетекші құрал болып табылады. Жалпы бағдарламада шетел азаматтарына арналған қазақ тілін көп деңгейлік меңгерудегі жүйесінің моделі беріледі.

2001 жылы Еуропалық елдер достастығымен бірінші рет шет тілдерін деңгейлік оқыту бойынша жалпы мәселе көтерілді. Бүгінгі күнде қазіргі тілдерді меңгерудің біркелкі кеңістігін қалыптастыру мақсатымен Еуропалық Кеңес жобасының швейцариялық үлгісі бойынша жасалған “Еуропалық тілдік портфельде” тіл меңгерудің алты деңгейі қарастырылған. Еуропалық елдерде тілді үйретудің 6 деңгейіне бағыт алды. Бұл кез келген шет тілін меңгерушілерге арналған бағдарлама (1).

Қазақ тілін меңгеру саласы бойынша қазіргі әдістемеші ғалымдар үш деңгейлік меңгеру әдістемесі ұсынуда. Мұнда әрбір деңгейдің өз мақсаты мен міндетін саралаумен байланысты. Ғалым Қ. Қадашева қазақ тілін деңгейлік игеруге ұсынған бағдарламасында сатылап меңгерудің үш деңгейін (1–қарапайым деңгей; 2–орта деңгей; 3– жоғарғы деңгей) нақты көрсетеді (2,755–80 б).

«Қазақ тілі шет тілі ретінде //Казахский и русский языки в программах атты бағдарлама-

да қазақ тілін шет тілі ретінде де деңгейлік меңгерудің әрбір деңгейі нақты практикалық мақсаттарды жүзеге асыруға бағытталған. Тілді алдымен элементарлық меңгеру бойынша алып,оның ішінде бастапқы деңгей, негізгі деңгей, жалғастырушы деңгей қарастырылады, кейіннен еркін меңгеруді, яғни жоғарғы деңгейді қалыптастыру болып табылады (3, 3 б).

Қазақ тілі екінші тіл ретінде деңгейлік меңгеруде тіл үйренушілер қазақ тілімен терең танысып, тұрмыстық жағдайда белгілі бір тақырыптарды өзі туралы толық мәлімет беріп,өзге адамнан мәлімет ала алатындай дәрежеде тілдік ортаға бейімделуі тиіс. Сондай-ақ, тіл меңгеруде лексикалық материалдар интенция түрінде беріліп, өзге тіліді аудиторияларда әр түрлі жағдайда қазақ тілінің ауызекі сөйлесу үлгілерін пайдалана білуге үйретеді.

Тіл үйренушінің қазақ тілін екінші тіл ретінде меңгеруі, оның коммуникативтік компетенциясының қалыптасуын қамтамасыз етуге бағытталған көп деңгейлі, көп қырлы күрделі үдеріс. Қазақ тілі екінші тіл ретінде меңгеру үдерісі бойынша бірінші сабақтан бастап тіл үйренушінің әрбір үйренген жаңа сөзі оның белгілі бір сөйлеу интенциясының жүзеге асуына, коммуникативтік қажеттілігінің орындалуына көмектеседі. Мұндағы тіл үйренушінің интенциялық шеңбері арнайы таңдап алынған бағдарлама бойынша жүзеге асады. Әрбір жаңа сөз сөйлемде өзінің орны, қызметі бар синтаксема ретінде тілдік қарым қатынаста үйренушіге қызмет жасайды.

Өзге тілді меңгеру үйренетін тілдің лингвистикалық ережелерін жинақтап беру емес, ол екінші тілдің сөйлеу құралдары мен әрекетін, тұлғаларын дұрыс пайдалана білу, сол арқылы сөйлейтін дәрежеге жету. Демек сөзді, сөйлесуді негізгі ала отырып, одан кейін тілді үйретуге көшкен дұрыс. Сөйлеуді меңгерту тілі үйренушінің айтайын деген ойын ауызша және жазбаша түрде екінші адамға түсінікті етіп жеткізуін қамтамасыз ету болса, ал сөйлеуді үйрету күнделікті өмірде кездесетін жағдайларға байланысты іске асып отыруы керек. Сондықтан коммуникативтік мәні бар фразаларды, сөйлемдерді меңгерткен жөн. Тіл үйренуші өзі меңгерген материалдарын күнделікті қолданыста ойын, тілегін, ұсынысын, үмітін,

күдігін, қуанышын, ренішін т.б. білдіру үшін қолдана алуы керек.

Алғашқы танысу сабақтарында өзге тілді аудиториядағы тіл үйренуші келесі фразаларды құрастыра бастайды. Мысалы:

- 1)–Танысайық.
- 2) Бұл кім? Оның аты кім?
  - Менің атым Анар.
  - Ол менің досым. Оның аты Бақыт.
  - Сенің атың кім?
  - Халдерің қалай?
  - Менің атым Асқар.
  - Жаман емес. Рахмет.
  - Өте жақсы, мен қуаныштымын!
  - Сау болындар.
  - Мен де.

Міне, осы сынды қысқа диалогтар құрастыра отырып, ілеспе түрде грамматикадан хабар беріп, осы лексикалық бірліктерден жасалған тіркестерді көбейте түскен дұрыс болды. Мысалы: Сенің жасың нешеде? Досың қайда? т.б.

Осындай сұрақтарды тіл үйренушілер бір біріне қойып, жауап алысып, бірінің қателерін байқап, оны дер кезінде жөндесе, өздерінің тілді игере бастағанын байқап, тілге деген құштарлықтары қалыптаса бастайды. Тіл үйренушілер екі, үш сөзден тұратын шағын фразаларды тезірек үйреніп, оны қатынас кезінде еркін қолдана алады.

Тіл үйренушілер тілді тез арада меңгеру үшін диалогтық сөйлесу барысында әр түрлі ситуациялар ұйымдастырып, тілдік жеңіл фразалардан бастап, әрбір деңгейге байланысты күрделі сөйлемдерге көшіп отыру керек. Сонымен қатар, қазақ тілін екінші тіл ретінде меңгерген кезде әр түрлі ситуацияларда, жағдайларда қандай тілдік қатынас жасау керектігі ғана емес, елтанымдық бағыт бойынша қазақ елінің мәдениетінен, өнерінен, әдебиетінен мәлімет беру керек.

Бастапқы деңгейдегі диалогтық сөйлеуді дамытудың сапалы жолдарының бірі сабақта бір қалыптаған диалогтарды қолдану болып табылады. Белгілі болғандай, бір қалыптағы диалогтар бір үлгідегі ситуациялық жағдайда қызмет көрсетеді. Тіл үйрету барысында тілдік материалдар негізіндегі рөлдің анық белгіленуімен, тұрмыстық тақырыптағы мини - диалогтарды қолдануға болады. Мини - диалогтарды айту үшін оны жаттау ұсынылады. Міне, мысалы, «Танысу», «Танысу», «Менің отбасым», «Менің сабағым» т.б. сияқты тақы-

рыптар бойынша қарапайым мини-диалогтарды қолдануға болады.

Тіл үйренуші сөйлеудің ауызша түрлерін меңгеріп, оны қазақ тілінде сөйлеушілермен еркін және тиімді қарым қатынас жасау барысында қолдана алу қабілетін дамытады және тіл жүйесі туралы білімін терендете отырып, тілді үйренуді әрі қарай жалғастырып, үйренгендерін еркін қолдана білу деңгейіне дейін жетеді.

Жоғары деңгей қазақ тілі меңгерген деңгейін көрсетеді. Бұл деңгей тіл жүйесінің негізгі категорияларымен аныстыруды қамтамасыз етеді. Сондай-ақ, тұрмыстық, әлеуметтік, мәдени т.б. қоғамдық ортада өзін-өзі ұстап, еркін сөйлесе алу дағдысын қалыптастырады. Қазақ тілі терең меңгеруге байланысты жүргізілетін барлық практикалық жұмыстар – студенттерді адамгершілікке, ізеттілікке тәрбиелеуге, сөздік қорын байытуға, мәнерлеп оқу, сөйлеу мәдениетін қалыптастыруға, шығармашылық ой-қабілетін дамытуға, өз ойын дұрыс, жүйелі түрде, дәлелдеп айта алатын деңгейге жеткізуге арналған.

Қазақ тілін екінші тіл ретінде меңгерту барысында бүгіндері тіл үйренушіге алдымен сөйлесуді үйрету керек. Өйткені өзге бір тілді меңгеру үйренетін тілдің лингвистикалық ережелерін жинақтап білу емес, демек, ол екінші тілдің сөйлеу құралдары мен әрекетін, тұлғаларын дұрыс пайдалана білу, сол арқылы сөйлесетін дәрежеге жету болып саналады. Сондықтан алдымен сөзді, сөйлесуді негізге ала отырып, содан соң тілді үйретуге көшкен жөн. Демек, тіл меңгеру жүйесі тілмен түсінуді қамтамасыз етуге бағытталған сөйлесімді үйретуге қатысты жүруі керек.

Тілдік коммуникативтік мақсатқа жетудің бір жолы диалогтық сөйлеу арқылы рөлдік қарым-қатынасты жүзеге асыру болып саналады. Өйткені диалогтық сөйлесу барысында рөлдік қарым-қатынас жасау арқылы тіл үйренуші сөйлесім әрекеттерінің барлық түрлерін меңгереді. Тіл үйреніп жатқан тіл үйренушілер диалогты тәжірибеде қолданғанда міндетті түрде дұрыс пайдаланып, оның қыр-сырларына жете көңіл бөлуі қажет. Өйтпесе өзге тілдің тілдік табиғатының ерекшеліктерін түсіну қиынға соғады. Тіл үйренуші күнделікті өмірде кездесетін жағдайлары байланысты өз ойын, пікірін тұжырымдап, сол ойды сөзбен бейнелеп, сөйлем арқылы түсінікті түрде жет-

кізудің амалдарын меңгерген кезде еркін сөйлеу деңгейіне жетеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қ. Қадашева. Қазақ тілі деңгейлік игеру. ҚазҰУ хабаршысы. Филология сериясы. – 2003. – №4 (66). – 75–80 б.

2 Р. Дүйсенбаева, Г. Мұсаева, Ж. Нұршайықова, Ө. Валеева, Г. Өтебалиева. Қазақ тілі шет тілі ретінде // Қазахский и русский языки в программах. – А., 2005.

3 З. Кузеева. Екінші тіл ретіндегі қазақ тілі оқулығының теориялық лингвистикалық негіздері: Док. дисс. – А., 2005.

Резюме

В статье рассматриваются особенности диалога при усвоении казахского языка как второго в иностранных аудиториях.

Conclusion

This article touch's upon the peculiarities of a dialogue in learning Kazakh language as the second language.

ФИЗИКА САБАҒЫНДА ЭТНОПЕДАГОГИКА ЭЛЕМЕНТТЕРІН ҚОЛДАНА ОТЫРЫП, ОҚУШЫЛАРДЫҢ ІЗДЕНІМПАЗДЫҚ ЖӘНЕ ЛОГИКАЛЫҚ ОЙЛАУ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Хамзина К.Б., Ерекин А.М.

Егеменді елдің ертеңгі оқу-білімінің теңдігімен өлшенеді. Толассыз, үздіксіз өзгеріп тұрған әлем адамнан да қабілет пен қажеттіліктерді үздіксіз дамытуды талап етеді. Қазір *Білім парадигмасы* өзгереді.

Бұрынғы оқу үрдісінде мұғалімге басымдық рөл берілсе, қазіргі оқу үрдісінде оқушы белсенділік көрсетуі керек. Оқушыны оқытпайды, ол өздігінен оқуы – ізденуі қажет.

Оқушыға белгілі бір дәрежеде білім берумен қатар оқуға, үйренуге деген ынтасын арттыру әр ұстаздың басты міндеті. Сабақ барысында шәкірттің білімге құштарлығын арттыру, өздігінен ойлау қабілетін жандандыру, жалпы оқушы бойында жауапкершілік сезімін қалыптастыру – ешқашан күн тәртібінен түспейтін мұғалімдерге қойылатын басты талап.

Қазақ этнопедагогикасы материалдарын сабақта және сабақтан тыс шығармашылық іс-әрекеттерде, тәрбие жұмысы жүйесінде пайдаланудың мақсат, міндеттерінде айтарлықтай алшақтық болмағанымен, олардың білім мен тәрбие міндеттерін шешу, жүзеге асыру амалдарының өзіндік ерекшеліктері, бір-бірінен айырмашылықтары бар. Сабақ мазмұнымен салыстырғанда сыныптан тыс шығармашылық іс-әрекет оқушының жеке-дара сұраныстарын, талап-тілегін қанағаттандырып, өз қалауымен шұғылданатын өнер, әдебиет, спорт, тарих, т.б. салалардағы табиғи бейімділігін, қабілетін, дарын, талантын ұштауға бірқатар мүмкіндіктер туғызады. Сыныптан тыс шығармашылық әрекеттерде тәрбие шараларын ұйымдастыруға ата-аналар, өнер адамдары, қоғамдық ұйымдар, білікті мамандар, ғалымдар-

дың қатысуы бала тұлғасының қалыптасуына аса зор ықпал етеді.

Физика – жеке тұлғаның ақыл-ой қабілетінің көзін ашу және оның үздіксіз дамуы мен жетілуін қамтамасыз ететін пәннің бірі.

Физикадан берілетін білімді түрлі мәселелерді шешуге, шығармашылықпен қолдануға алғы шарт болатын әлеуметтік мәні бар дағдыларды, ғылыми көзқарастарды оқушы бойында қалыптастыру үшін оқушының өзі ізденуі қажет. Оқушының шығармашылық ойлауын қалыптастыруға негіз болатын физиканың кез келген тақырыбының белгілі бір мазмұндық құрылымы болады. Олар:

- фактілердің жалпылануы;
- абстрактілік модель құрылуы;
- теориялық салдар;
- бұл салдардың эксперименттік тексерілуі.

Физиканы оқытудың бірінші кезеңінде оқушыларды физика тілінде сөйлеуге үйрету керек. Ол үшін мынадай алгоритмді пайдалануға болады:

- құбылыс, туралы не білуге болады?
- құбылыстың сыртқы сипаты және өту шарты;
- оның басқа құбылыстармен байланысы;
- құбылысты сипаттайтын шамалар;
- практикада қолданылуы;
- техникалық қондырғылардағы құбылыстардың зянды әрекеті және қоршаған ортаға зияны.

Бұл алгоритм оқушылардың логикалық ойлауын елестетуін дамытуға негіз болады.